

ישראל ואני: חידות יציאה מהמולדת

איליה זוריק

המחלקה לסוציולוגיה, אוניברסיטת קורנל בקינגסטון, אונטריו, קנדה

כסוציולוג קנדי-פלסטיני המתגורר בקנדה, יש לי לפעמים תחושה שהמעבר בנמל התעופה בין-גוריון ובגשר אלנבי בזמן נסיעותיי לישראל/פלסטין בעשור האחרון לימד אותי על גבולות, על זהויות ועל מעמד מדינתי יותר מאשר עבודתי המחקרית. אבל בדיוק כשהתחלתי לחשוב ש"קבלת הפנים" בדמות החקירה שעורכת לי ישראל בנקודות הגבול כבר לא תוכל להפתיע אותי, לימד אותי אירוע מן העת האחרונה לקח מפתיע על האופן שבו החיים חומקים מאחיזתה של האידיאולוגיה.

Acre, עכא או עכו?

בדומה לנוסעים פלסטינים אחרים, אני מצפה לחקירה ולחיפוש גופני בהגיעי. נוסע מתמיד לישראל/פלסטין לומד על פה את השאלות ומשנן את התשובות. "עם מי תיפגש?" ו"מה מטרת ביקורך?" הן עניין שבשגרה בכל רחבי העולם, אבל השאלה הראשונה בנמל התעופה בין-גוריון היא בדרך כלל: "איפה נולדת?". בתשובה על כך, אני מצטט את הרשום בדרכוני הקנדי: "Acre, Palestine". ואכן כשנולדתי נקרא האזור פלסטיין; Acre היא מקבילתה האנגלית של עכא, שמה הערבי של עיר הולדתי בצפון הארץ.

התגובה היא: מדוע אינך מציין "עכו, ישראל" כמקום הולדתך? ובכן, שינוי שמו של האזור התחולל כמעט עשור לאחר הולדתי, ולא כתוצאה מבחירת. יתר על כן, ל"עכו" ול"עכא" אותה משמעות, ומאחר שהערבית היא שפת אמי, אני רגיל לצורה הערבית יותר מאשר לזו העברית.

זה בדרך כלל מיישב את העניינים. ברוב המקרים מוטבעת בדרכוני הקנדי אשרת כניסה, ואני מורשה להיכנס לפלסטין/ישראל ול-Acre/עכו/עכא.

אבל תורן של שאלות פולשניות ביותר מגיע ביציאה. אז השאלות באות בגלים: איך העברת את זמנך בביקור, את מי פגשת, האם ביקרת בשטחים, איפה גרים קרובי משפחתך, מה שמותיהם, האם יש לך מכתבי הזמנה, מי שילם את חשבונות המלון שלך והיכן הקבלות,

* גרסה אנגלית של המסה התפרסמה ב-2 באוגוסט 2004 ב-www.opendemocracy.com. תרגמה מאנגלית איה ברזיר.

מי קנה את כרטיסי הטיסה שלך ואיפה הם, האם יש לך מסמכים רשמיים כלשהם, ועוד כהנה וכהנה שאלות, לפי רמת הכוננות של החוקר/ת ושל המדינה בכללה.

הבנה עם החוקרת שלי

אישיותם ושיטות החקירה של עובדי החברה הפרטית המופקדת על הביטחון בשדה התעופה מסקרנות אותי. החברות האלה הן חלק מ"תעשיית ביטחון" מסועפת, שישראל משווקת בכל רחבי העולם, תעשייה המנוהלת בידי העודפים העצומים של אנשי צבא ומודיעין בדימוס. ישראל היא מדינה להשכיר, הנכונה לאמן ממשלות אחרות וללמדן את אמנות "ניהול הביטחון".

חוויות אישיות מחוללות הבדלים בשגרה ששיננת לעצמך. מה חושבים הצעירים האלה (רוב העובדים בחזית הביטחון נראים בשנות העשרים לחייהם) על תפקידם? מה הם חושבים על חובותיהם? מכשירים אותם להתנהג בצורה מקצועית, להיראות סמכותיים, לא להתידד עם מושאי חקירתם, לנהוג באדיבות — ולהקפיד לחקור כל פלסטיני, ערבי ולאחרונה גם כל יהודי זר וישראלי בעל עבר של פעילות נגד מדיניות הממשלה בשטחים. בתגובה לידיעה שאני מלמד סוציולוגיה באוניברסיטה, אמרה חוקרת אחת: "אה, למדתי סוציולוגיה באוניברסיטת בן-גוריון בנגב, במחלקה למדעי ההתנהגות". שאלתי אם היא מתכוונת להמשיך בלימודיה. "כן, אני עובדת כאן כדי לחסוך כסף". שאלתי אותה מי לימד אותה סוציולוגיה שם. "אורי רם". "אורי רם? את רואה אותו לפעמים?". היא השיבה שהיתה רואה אותו אילו נרשמה ללימודי תואר שני באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. ביקשתי ממנה למסור לו דרישת שלום חמה, מאחר שבספרו על הסוציולוגיה הישראלית הוא אמר דברים חביבים על עבודתי.

שוחחנו על הקשר בין הסוציולוגיה לעבודתה בנמל התעופה. היא לא בדיוק ראתה את הקשר. גישתה לעבודתה היתה תועלתנית גרידא: הכסף היה המטרה. התגבשה בינינו הבנה, והמתחקר התחלף. מושא החקירה תחקר עכשיו את בעלת התפקיד — או, לפחות, התהליך הפך להדדי. סוציולוגים של הסטייה מכנים זאת "טכניקת נטרול". זה הופך את החקירה לנסבלת יותר בעבור שני הצדדים. במקרה זה, הדבר לא בא על חשבון השאלות השגרתיות, אבל הציב אותי באופן זמני מחוץ לדוכן הנאשמים. אחרי חילופי הדברים הללו טופלתי בהליך מקוצר למדי, עד שנחת עליי פלסטיני שעבר טיפול קשוח יותר שתי שורות לידי. הוא נחפז לקראתי כדי לומר שלום ולספר שהוא מכיר אותי מאוטוה ומלמד עכשיו באוניברסיטת אל-נג'אח בגדה המערבית.

החיבוק הזה דרדר את מעמדי. בעל התפקיד החדש שהופקד על המקרה שלי תחקר אותי לגבי היכרותי עם האיש הזה. לא זכרתי אותו, אבל האמנתי לסיפור אוטוה. שעה לאחר מכן, האיש, אשתו וארבעת ילדיהם הופיעו באולם היציאה. הוא הודה שחיבוק האחים גרם גם לו לעיכוב נוסף.

מצב של מעקב

אחד מביקוריי בירושלים היה מאיר עיניים. בביקורת הדרכונים בנמל התעופה בן-גוריון, לאחר שאישרתי שאני דובר עברית, נשאלתי: "איפה נולדת?". הפעם עניתי: "Acre, Palestine, כפי שמצוין בדרכון". ניהלנו תחרות צעקות קצרה על המילים "Acre" ו"עכו". השוטר רמזה שאין מקום כזה בישראל, ושאיני ממציא אותו (ערבית היא אחת משתי השפות הרשמיות בישראל). "יש לך דרכון ישראלי?" "לא", אמרתי, "מעולם לא היה לי". "אתה אזרח ישראל?" "לא, ויתרתי על אזרחותי לפני ארבעים שנה בערך, ובבית בקנדה יש לי תעודת זהות ישראלית שפג תוקפה". "חכה בבקשה".

השוטר טלפנה לכמה מקומות ושאלה אותי מה שם משפחתי. אמרתי לה: "מה שכתוב בדרכון". "מה שם החמולה שלך?". הממ, חשבתי, תפנית חדשה. "אין לי חמולה". "אתה בטוח?". "כן, גברתי". היא נדה בראשה, וטלפנה למשרד הפנים. "אתה עדיין אזרח ישראלי, ולפי חוקי הארץ אתה יכול להיכנס ולצאת רק עם דרכון ישראלי". מאחר שלא היו לי חמולה או דרכון ישראלי, התחלתי לצפות לחזרתי המיידית לקנדה באדיבות מנגנון ה"ביטחון" של ישראל.

אחרי ויכוח נוסף ועוד שיחת טלפון, היא הכריזה: "או.קיי, נרשה לך להיכנס הפעם, אבל זאת הפעם האחרונה שאתה נכנס בלי דרכון ישראלי". "תודה גברתי". ואכן הורשתי לעבור. בדרכי החוצה, תהיתי על עומק ההיגיון האוריינטליסטי שלפיו כל ערבי חייב להשתייך לחמולה. כמו כן תהיתי מה אומרים התיקים החשאיים של המדינה על השתייכותי שלי לחמולה. ללא ספק, נכשלתי במבחן החמולה!

כעבור יום חזרתי לנמל התעופה בן-גוריון כדי לעלות על טיסה קצרה לעמאן, ירדן. בזמן בדיקת המטען, גבר שנראה כמפקח על המבצע אמר ליחידת הבדיקה (בעברית) לזרז את בדיקתי. נראה היה שהם מתעלמים מהבקשה. הוא חזר כמה פעמים כדי לבדוק את העניינים, בלי שנודעה לכך השפעה ניכרת לעין. אחרי שהלך, שאלתי את אחד מאנשי היחידה אם היה זה המפקח שלהם. נעניתי בשלילה.

לאחר מכן, בביקורת הדרכונים, עוד הפתעה. השוטר התקשרה למשרד הפנים כדי לברר את מעמד אזרחותי, ונמסר לה המספר של תעודת הזהות שהיתה ברשותי לפני קרוב לחמישים שנה. היא רשמה אותו בעברית בדרכוני הקנדי. "מה בקשר לחמולה שלך?" היא שאלה. אמרתי לה שאין לי חמולה, שוויתרתי על אזרחותי כשעזבתי את הארץ ב-1962 ושמעולם לא היה לי דרכון ישראלי. היא ענתה: "אתה עדיין אזרח ישראלי. גש לשגרירות באוטוה וברר את זה". ומה אם אני רוצה לוותר על אות הכבוד הזה? "זאת בעיה שלך עם משרד הפנים", אמרה. "אבל אתה לא יכול לחזור לישראל עם הדרכון הזה".

העובדה ששמי ופרטיי נכללים עדיין במאגר המידע הלאומי, אחרי יותר מארבעים שנה של היעדרות, הרשימה אותי. זהו מעקב אחר אוכלוסייה בצורתו המשוכללת ביותר.

ישראל מחזיקה כנראה בבסיסי הנתונים שלה את המידע המפורט ביותר ברחבי העולם על העם הפלסטיני.

באולם היציאה, הרהרתי בעתיד בארץ "לעולם לא", כאשר הלא-מפקח מבדיקת המטען הצטרף לכמה קציני ביטחון בקרבת מקום. הם דיברו ערבית, והשם על תג הזיהוי שלו היה ערבי. שאלתי אותו לשמו המלא, והוא אמר לי אותו. הוא הגיע מהנגב, אבל עכשיו הוא גר בלוד.

ישראל שיכנה בלוד מאות משתפי פעולה פלסטינים על משפחותיהם, להגנתם אחרי שזהותם נחשפה עם הקמת הרשות הפלסטינית. האיש קלט באינטואיציה את המשוואה שעברה במוחי (לוד + ערבי + ביטחון = משתף פעולה). הוא נחפז לספר לי שתפקידו ביחידת הביטחון של נמל התעופה הוא לסייע לנוסעים ערבים, שהוא אינו שייך לשב"כ, שהוא למד יחסי אנוש בבית ברל ושהוא חב את הכשרתו ואת העסקתו לממשלה הקודמת בראשות מפלגת העבודה. במילים אחרות, הוא היה איש חרוץ מן השורה בעלי נטיות שמאליות, המשרת הן את המדינה והן את אחיו הערבים.

לא היתה לי כל אפשרות לאמת את הדברים, ולמען האמת זה גם לא עניין אותי. אבל אמרתי לו שהתערבותו הקודמת לא עזרה לי. הוא הודה בכך, ואמר שנכנס לתמונה מאוחר מדי, כשהבדיקה והתחקור כבר החלו. הוא הציע להקל על כניסתי חזרה מעמאן דרך נמל התעופה בן-גוריון ונתן לי את מספר הטלפון הנייד שלו. הודיתי לו, אבל בסופו של דבר ססתי מעמאן לקנדה דרך אירופה.

אימון חשוד

עזבתי את ישראל כשאני תוהה מדוע מדינה מתעקשת לאמץ את "אזרחיה", אף על פי שרבים מהם, כמוני, אינם חלק ממנה זה עשרות שנים. ג'ון טרופי (Tropey) מספק תשובה לתהייה זו בספרו המצאת הדרכון: מעקב, אזרחות והמדינה.¹ מדינות לאום מודרניות חשות צורך כפייתי להפגין אותות ריבונות, סמכות וטריטוריאליזם. המדינה חשה שהיא חייבת לפקח על כל כניסה ויציאה, להגדיר השתייכות והדרה ולפטרל על גבולותיה הטריטוריאליים. הדרכון הופך כלי לאישור הסמכתה של בניית האזרחות.

המקרה הישראלי הופך למסקרן משום שכל יסודות המעמד המדינתי — גבולות, הרכב אוכלוסייה וריבונות — לא סוכמו סופית ולא זכו להכרה חוקית. השאלה מה לעשות בפלסטינים, הן בתוך ישראל והן בשטחים הכבושים, עדיין שנויה במחלוקת. ממשלתו של אריאל שרון מודעת מאוד לכך שהגירה ומגמות דמוגרפיות מאיימות על זהותה של ישראל כמדינה יהודית.

¹ John Torpey, 2000. *The Invention of the Passport: Surveillance, Citizenship and the State*. Cambridge: Cambridge University Press.

תערובת זו של מציאויות מוסדיות ושל תהליכים ארוכי טווח מביאה לכך שההיגיון של ניהול האוכלוסייה ושל הפיקוח עליה בישראל, היגיון שחל תחילה רק על הפלסטינים, מוחל עתה גם על מקרים מסוימים של יהודים ישראלים. יהודים המתנגדים למדיניות הממשלה והתומכים במאבק הפלסטיני נגד הכיבוש נתונים עכשיו אף הם למעקב ולהשגחה במעברי הגבול הישראליים.

אולם כל זה אינו מסביר מדוע המדינה הישראלית משתוקקת כל כך לאמץ נתין פלסטיני, הנחשב בעיניה התגלמות האנטיתזה לקיומה. האם ייתכן שמחויבותה לכוח, לסדר, לשליטה ולהליך ביורוקרטי מבטלת אפילו את אושיות אמונתה האידיאולוגית המרכזית? שאלה דוחקת זו מאלצת אותי לקרוא מחדש את עבודתו של הסוציולוג מקס ובר על "כלוב הברזל של הביורוקרטיה". לצד חוויותי על גבולות המעמד המדינתי, האזרחות והזהות הלאומית, עבודה זו מזינה את תחושותי שאלה המתנבאים על קצה של מדינת הלאום ועל הופעתו של אזרח על-לאומי שרויים עדיין, בעצמם, בארץ "לעולם לא".

נ"ב

אכן התקשרתי לשגרירות ישראל באוטווה כדי לפתור את בעיית הכניסה והיציאה שלי. הוענק לי דרכון ישראלי זמני לשנה אחת, עד השלמת הבירורים הנוספים. הדבר נעשה בזמן שיא — תוך ארבעה ימים ממועד הגשת הבקשה לשגרירות. בזמן הנפקת הדרכון שאלה אותי הפקידה אם יש ברשותי רכוש כלשהו בישראל, ומה שם הרחוב שגרתי בו לפני ארבעים שנה. על שתי השאלות השבתי שאינני יודע. היא ניגשה למחשב, התחברה לרישום התושבים של ישראל ובהינף מקש מסרה לי את שם הרחוב שבו התגוררתי בילדותי.

